

УДК 930,2:94(477) "1921/1923"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.129.2.12>В. Погромський, канд. іст. наук
Чорноморський державний університет імені Петра Могили, Миколаїв

ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АРА (АМЕРИКАНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДОПОМОГИ) ЗА ЧАСІВ ГОЛОДУ 1921 – 1923 РР. В УКРАЇНІ ТА СРСР НА СТОРІНКАХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАНЬ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

В статті висвітлено діяльність АРА (Американської адміністрації допомоги) за часів голоду 1921-1923 рр. на території радянської України та інших територій колишньої Російської імперії, які опинилися під контролем більшовиків. Аналіз проведено за матеріалами енциклопедичних видань, що публікувались за радянської доби на території СРСР.

Ключові слова: голод 1921-23 рр., Американська адміністрація допомоги, АРА, радянська історіографія голоду, україно-американські відносини.

Голод 1921-1923 рр. був однією із найжахливіших сторінок історії України та СРСР у XX ст. Економічні експерименти більшовиків та недопуща зовнішня політика, помножені на відвертий грабіж сільського населення в рамках військового комунізму, призвели до масштабного голоду, який охопив не тільки російське Поволжя, а й українські, білоруські, башкирські, молдовські та інші території, загалом біля 37 губерній. Єдиною західною країною, яка надала масштабну поміч, були Сполучені Штати Америки. Зважаючи на те, що Радянська Росія та в подальшому СРСР не були офіційно визнані США до 1933 р., допомогу голодуючому населенню було надано де-юре неурядовою організацією – Американською адміністрацією допомоги (American Relief Administration), яку очолював Герберт Кларк Гувер, у майбутньому 31-й президент США. Об'єм наданої більшовицькій країні підтримки з боку цієї організації в грошовому еквіваленті за різними оцінками складав від 20 000 000 до 30 000 000 млн. доларів США. Окрім харчів для голодуючих дітей та дорослих, АРА організувала медичну допомогу, програму щеплень від заразних захворювань, постачала ліки та медичне обладнання, відновлювала міські водогони та лазні, покращувала санітарні умови населених пунктів, надавала нужденним одяг та взуття. У підсумку врятувала десятки мільйонів людських життів. Внесок цієї організації у перемогу над голодом 1921-23 рр. важко переоцінити. Однак, радянське керівництво, побоюючись популярності АРА серед населення країни, намагалось будь-яким чином применшити значення цієї організації у подоланні гуманітарної катастрофи початку 1920-х рр. Тому після закінчення діяльності АРА в СРСР було розгорнуто кампанію по дискредитації організації, фальшування історичних фактів та написанню "зручної" для Радянського Союзу історії функціонування АРА. Одним із засобів формування суспільної думки в СРСР виступали довідникові видання, які в доінформаційну епоху відігравали значення основних джерел базової інформації.

Основним завданням пропонованої наукової розвідки є аналіз висвітлення діяльності АРА на сторінках радянських енциклопедичних видань.

Щодо наукової актуальності окресленої теми дослідження, то на сьогоднішній момент у вітчизняній історичній науці немає узагальнюючих робіт з даної тематики у консолідованому вигляді, із широкою ретроспективою огляду інформації, наявної на сторінках радянських енциклопедій різних років. Виходячи з цього, досить цікаво простежити за еволюцією статей радянських енциклопедій, в яких розкривається діяльність АРА на території України та інших постраждалих від голоду 1921-23 рр. територіях колишньої царської Росії, що опинилися під контролем більшовиків.

У першому виданні Великої Радянської Енциклопедії 1926 р. зазначено, що АРА була американською філантропічною організацією, що надала значну продо-

вольчу і медичну допомогу під час голоду в Росії, яка видала близько двох з половиною мільярдів пайків і на піку годувала 10 000 000 чоловік. Подається інформація про географію діяльності АРА в Європі та Радянській Росії. Звертається увага, що допомогою була не тільки харчами, а й ліками, одягом та взуттям. Наявна інформація про консолідацію зусиль таких благодійних установ як Джойнт, певної кількості релігійних філантропічних організацій, що діяли в Росії, Україні, Білорусії, Башкирії та інших територіях, контрольованих радянською владою, під проводом АРА. Є також інформація щодо кадрового складу АРА на території "молодого Країни Рад". Стосовно кількості працівників, залучених для організації допомоги, наводиться цифра у 300 американських співробітників та біля 10 000 місцевих жителів Росії, України, Білорусії та інших територій СРСР, які страждали від голоду. Особливо звертає на себе увагу наведена статистична інформація щодо допомоги. Так, за інформацією видання, АРА доставила 1 814 935 319 порцій харчування. Наявна і інформація про продукти, які видавались голодуючим: какао, цукор, борошно, боби, рис, жири. Видавалась їжа і хворим в лікарнях, такий пайок складав подвійний дитячий, близько 1200 калорій. Щодо медичної допомоги, то вона була здійснена близько 14 000 медичним установам, які обслуговували біля 1 000 000 хворих. Присутня інформація і про програми надсилання як харчових, так і речових посилок також зазначено, що певна кількість видавалась безкоштовно, здебільшого, нужденній інтелігенції. Радянська влада виділила на діяльність АРА 9 млн.рублів золотом. Звертає на себе увагу, що інформація в енциклопедії побудована на матеріалах першоджерел – звіти ЦК Помгола ВЦВК, звіти ЦК Последголу ВЦВК [3]. Можна вважати цю статтю в радянському енциклопедичному виданні однією із найменш заангажованих і політизованих за весь період друку подібного роду видань в СРСР.

У Малій радянській енциклопедії 1928 р. до наведених вище даних було додано, що під прикриттям благодійності АРА зуміла реалізувати заготовлені для "імперіалістичної війни" надлишкові запаси продовольства, запобігти тим самим економічній кризі в США [5, с. 383]. Але варто сказати, що в цьому виданні жодним чином не йшлося про "підригну", "антирадянську" та "шпигунську діяльність", на відміну від інших випущених незабаром довідкових публікацій.

Достатньо виразну оцінку роботі АРА дає Радянська військова енциклопедія (РВЕ) 1932 р. [6, с. 299]. За версією цього видання, переважну більшість допомоги АРА здійснювала країнам Європи, особливо відновленій Польщі. Щодо діяльності в Росії, Україні, Білорусії та інших республіках СРСР, то тут маємо цілком збочену характеристику: "АРА, роблячи вигляд турботи буржуазії про народні маси, допомагала їй вести війни проти радянської Росії та України. Допомога АРА повинна

© Погромський В., 2016

була стати принадою для голодуючого населення Росії. Але АРА годувала в СРСР біля 1 млн. дітей" [6, с. 299]. Окрім іншого, також стверджувалось, що американці надавали допомогу радянським територіям через кризу перевиробництва і їм просто потрібно було "утилізувати" зайві харчі. Будь-якої іншої інформації не подається. Діяльність АРА оцінюється негативно, як ворожої більшовикам організації.

Фактично тотожну попередньому виданню 1928 р. [5, с. 383] оцінку діяльності АРА дає Мала радянська енциклопедія, випущена у 1933 р. [4, с. 455]. Основним фактологічним стрижнем є акцент на шкідницьку діяльність АРА в СРСР.

У другому виданні ВРЕ 1950 р. взагалі не згадана допомога, яку надала АРА, і лише написано що ця організація використовувала радянський голод як привід для організації контрреволюційної і шпигунської мережі в СРСР. Також наголошується, що радянський уряд "дозволив" АРА працювати в Росії. В якості концепції утворення зазначається, що АРА була створена для боротьби з революційним рухом, укріплення економічної та політичної позиції США у Європі [2, с. 582]. У зазначеному довідниковому виданні жодним чином не відображена діяльність АРА в Росії, Україні та інших республіках СРСР, що була спрямована на подолання 1921-23 рр. та його наслідків. Формується хибне уявлення про її деструктивну діяльність. Окрім голослівних звинувачень автори радянської енциклопедії не наводять хоча б якихось кількісних показників діяльності АРА.

В Радянській Історичній Енциклопедії 1961 р. [7], читаємо що, головною задачею АРА була боротьба з революційним рухом, зміцнення позицій США у Європі. Присутня інформація щодо діяльності організації в Росії та СРСР [7, с. 666]. Наголошується, що радянський уряд "дозволив" АРА здійснювати допомогу голодуючим, однак, як зазначається у цьому довідковому виданні, правлячі кола США намагались використати Американську адміністрацію допомоги для підтримки контрреволюційних сил в Росії, а також здійсненні шпигунсько-підривної діяльності. Але ніяких фактів чи посилань на документи, що могли би підтвердити ці слова, не наводиться.

До часу виходу третього видання ВРЕ у 1970 р. радянська позиція злегка пом'якшилася. Попри це, у статті "Американська адміністрація допомоги", як і раніше, зазначалося, що "правлячі кола США намагались використовувати її для підтримки контрреволюційних елементів і шпигунсько-підривної діяльності, для боротьби з революційним рухом і зміцнення позицій американського імперіалізму в європейських країнах" [1, с. 516].

Стосовно виходу республіканських енциклопедичних видань, то досить виразною є багатотомна Українська радянська енциклопедія, що була опублікована у 1978 р. [9]. Ідучи у фарватері радянської історичної доктрини і це довідникове видання тиражувало пропагандистські постулати. Так, у статті присвяченій Американській адміністрації допомоги, стверджувалось: "У дійсності АРА використовувалась для посилення економічної та політичної позиції США в Європі. Для боротьби з революційними рухами в Радянській Росії". Типовим є обґрунтування причин початку діяльності АРА на більшовицьких територіях: "АРА була дозволена діяльність на території радянської Росії". Однак у переліку територій фігурують зовсім не російські топоніми "АРА діяла у Катеринославській, Донецькій, Київській, Одеській, Харківській губерніях та Криму". Варто зазначити, що наведена географія діяльності є дуже скороченою і не відповідає реальним масштабам роботи АРА на радянській території. Причинами припинення діяль-

ності АРА автором статті визначено наступне: "Оскільки апарат АРА використовувався для підтримки контрреволюційних елементів та шпигунства її діяльність була припинена у 1923 р." [9, с.159, 225]. Як бачимо, у даній статті, немає жодної інформації про характер та обсяг допомоги. Фактично ця енциклопедична довідка є екстрактом пропаганди, що зустрічалась в інших, більш ранніх енциклопедичних виданнях радянської доби.

Радянський енциклопедичний словник 1987 р., приримуючись загальної лінії відображення діяльності АРА, досить стисло повідомляє, що діяльність Американської адміністрації допомоги була "дозволена" в РСФРР, але її органи нерідко діяли у ворожому радянській владі напрямі [8, с. 70]. Будь-яких більш точних даних, які б могли дати інформацію щодо реальних обсягів допомоги, у цьому виданні не подавалось.

В інших енциклопедичних виданнях радянської доби діяльність АРА взагалі не згадувалася. Не наводилося навіть тлумачення назви цієї організації.

Підсумовуючи, можна наголосити, що успішна діяльність АРА з надання допомоги голодуючим на підконтрольних радянській владі територіях мала негативний вплив на авторитет більшовиків, які через упровадження недолугої економічної доктрини та відверто злочинні трансформації в політикумі, спричинили масштабний голод 1921-23 рр. Бажаючи ліквідувати прихильність та симпатію з боку пересічного населення "країни рад", відразу після закінчення діяльності АРА в СРСР було розгорнуто кампанію з дискредитації її діяльності. Одним із важливих елементів останньої було спотворення історичної дійсності на сторінках авторитетних довідникових видань СРСР. Саме енциклопедії різної спрямованості були найбільш поширеними джерелами загальнодоступної інформації для громадян республік Радянського Союзу. На їх основі формувались базові уявлення про ті чи інші явища та процеси. Історичні процеси фальшувались, було застосоване перекручування фактів та гіперболізація загроз. Енциклопедії радянського періоду стали фактично знаряддями пропаганди. Вони роздмухували ксенофобію та американофобію, зокрема.

На сучасному етапі сприймати подану у проаналізованих джерелах інформацію стосовно діяльності АРА необхідно з великою долею критичності, відкидаючи ідеологічні та пропагандистські нашарування заполітизованих радянських істориків. Єдиним виданням, яке показало діяльність АРА в Росії, Україні та інших республіках СРСР наближено до реальності, можна вважати перше видання Великої Радянської Енциклопедії від 1926 р. У всіх інших подібного роду роботах інформація, надана стосовно АРА, не витримує сучасної джерельної критики.

Список використаних джерел

1. Большая советская энциклопедия. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1970. – Т. 1: А – Ангоб. – 608 с.
2. Большая советская энциклопедия. – 2-е изд. – М.: Государственное научное издательство "Большая советская энциклопедия", 1950. – Т. 1. – 652 с.
3. Ландер К. И. АРА / К. И. Ландер // Большая советская энциклопедия. – М.: Акционерное общество "Советская энциклопедия", 1926. – Т. 3: Анрно – Атоксин. – С. 190-192.
4. Малая советская энциклопедия. – 2-е изд. – М.: Государственное словарно-энциклопедическое издательство "Советская энциклопедия", 1933. – Т. 1. – 1000 стлб.
5. Малая советская энциклопедия. – М.: Акционерное общество "Советская энциклопедия", 1928. – Т. 1. – 960 стлб.
6. Советская военная энциклопедия. – М.: ОГИЗ, 1932. – Т. 1. (А – Аэродром). – 510 с.
7. Советская историческая энциклопедия. – М.: Государственное научное издательство "Советская энциклопедия", 1961. – Т. 1: Аалто – Аяны. – 1024 с.
8. Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 1599 с.

9. Украинская советская энциклопедия. — К.: Главная редакция украинской советской энциклопедии, 1978. — Т. 1. — 549 с.

References

1. Bolshaia sovetskaia entsiklopediia (1970). 3rd edn. Vol. 1. Moscow: Sovetskaia entsiklopediia.
2. Bolshaia sovetskaia entsiklopediia (1950). 2nd edn. Vol. 1. Moscow: Hosudarstvennoe nauchnoe izdatelstvo "Bolshaia sovetskaia entsiklopediia".
3. LANDER, K.I. (1926) ARA. In: Bolshaia sovetskaia entsiklopediia. Vol. 3. Moscow: Aktsionernoe obshchestvo "Sovetskaia entsiklopediia".
4. Malaia sovetskaia entsiklopediia (1933). 2nd edn. Vol. 1. Moscow: Hosudarstvennoe slovarno-entsiklopedicheskoe izdatelstvo "Sovetskaia entsiklopediia".

5. Malaia sovetskaia entsiklopediia (1928). Vol. 1. Moscow: Aktsionernoe obshchestvo "Sovetskaia entsiklopediia".

6. Sovetskaia voennaia entsiklopediia (1932). Vol. 1. Moscow: OGIZ.
7. Sovetskaia istoricheskaia entsiklopediia (1961). Vol. 1. Moscow: Hosudarstvennoe nauchnoe izdatelstvo "Sovetskaia entsiklopediia".
8. Sovetskii entsiklopedicheskii slovar (1987). Moscow: Sovetskaia entsiklopediia.
9. Ukrainskaia sovetskaia entsiklopediia. Vol. 1. Kiev: Hlavnaiia redaktsiia ukrainskoi sovetskoi entsiklopedii.

Надійшла до редколегії 20.06.16

V. Pogromskiy, Ph.D. in History
Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine

COVERAGE OF ACTIVITIES ARA (AMERICAN RELIEF ADMINISTRATION) DURING FAMINE 1921-23 IN SOVIET UKRAINE AND USSR ON PAGES OF SOVIET ENCYCLOPEDIAS

In the article the Coverage of Activities ARA (American Relief Administration) at the time of 1921-1923 famine in the Soviet Ukraine and other territories of the former Russian Empire which came under the control of the Bolsheviks. Special attention is focused on encyclopedic editions published during the Soviet era in the Soviet Union.

Key words: famine of 1921-23, The American relief administration, ARA, Soviet historiography of famine, Ukraine-US relations.

УДК 327 (73) "18"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.129.2.13>

Т. П'ятничук, асп.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці

"ДОКТРИНА МОНРО": ЕВОЛЮЦІЯ ТРАКТУВАННЯ ТА СПРОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ

В статті проаналізоване місце "доктрини Монро" в системі міжнародних відносин XIX ст. Розглянуті спроби практичного застосування та еволюція її трактування. Автором також висвітлено ставлення великих держав до "доктрини Монро".

Ключові слова: "доктрина Монро", експансія, великі держави, зовнішня політика, анексія.

Міжнародні відносини XIX ст. базувалися на принципах, які були сформульовані великими європейськими державами на Віденському конгресі, що з одного боку підбив підсумки наполеонівських війн, а з іншого — заклав основу нової міжнародно-політичної системи. Характерними рисами цього устрою були: принцип легітимності, принцип рівноваги сил, а також система періодичних конгресів, мета яких полягала у спільному розв'язанні проблем, що зачіпали інтереси великих держав. Проявивши себе як найбільш стійка та довготривала, Віденська система міжнародних відносин, тим не менше, регулювала відносини лише між державами Старого Світу. США, будучи зайняті своїми внутрішніми проблемами (колонізація Далекого Заходу), залишилися на її периферії, не втручаючись у європейські справи аж до 1917 р. Натомість американські урядові кола, за підтримки великої буржуазії, спробували вибудувати власну систему міжнародних відносин, актуальність якої постала разом із перетворенням іспанських колоній Південної та Центральної Америки на незалежні держави, а також зі спробами імперій Старого Світу за рахунок молодих країн, розширити власні сфери впливу. Принципи, виголошені 5-м президентом США Дж. Монро, якраз і стали тим фундаментом, на основі якого наступні американські президенти формували свою політику щодо Латиноамериканського регіону, а також намагалися створити таку систему міжнародних відносин, яка б охоплювала всю Західну півкулю. На сьогоднішній день США залишаються єдиною наддержавою в світі, хоча її позиції й помітно ослабли. Та роль, яку відіграє ця країна на міжнародній арені, актуалізує дослідження проблем, пов'язаних з її зовнішньою політикою. З огляду на це автор ставить собі за мету дослідити місце та роль "доктрини Монро" в системі міжнародних відносин XIX — на поч. XX ст. в Західній півкулі.

Серед зарубіжних дослідників, які займалися вивченням "доктрини Монро", слід назвати Е.Ренегана [12] та Дж.Секстона [18]. Витоки, характер та еволюція доктрини висвітлені в загальних працях по історії США таких дослідників, як В.Лафібєр [8], Г.Кіссінджер [5], Б.Перкінс [11]. Значний внесок у дослідження даної проблеми зробив радянський учений М.Болховітінов [2]. У вітчизняній історіографії "доктрина Монро" розглядалася побічно в контексті американської зовнішньої політики в статтях деяких науковців [1; 8]. Проте, предметом спеціального дослідження вона так і не стала.

Принципи, що нині відомі в історичній літературі під назвою "доктрина Монро", були виголошені 2-го грудня 1823 р. 5-м президентом США Джеймсом Монро в його посланні до американського Конгресу. Суть цих принципів можна коротко сформулювати в наступних тезах: 1) Американський континент не повинен розглядатися жодною європейською державою як об'єкт колонізації; 2) США відмовляються від втручання в конфлікти та внутрішні справи Європи; 3) збереження існуючого "status quo" в Західній півкулі, тобто невтручання США у справи існуючих на континенті європейських колоній; 4) будь-яка спроба з боку тієї чи іншої європейської держави поширити свій вплив в Західній півкулі розцінюватиметься як ворожий крок щодо США [11].

Принципи Дж. Монро пролунали в період національно-визвольних війн іспанських колоній в Латинській Америці, коли виникла загроза військової інтервенції з боку країн-учасниць Священного союзу. З цього приводу російський дослідник А.О.Ісєров зазначав, що в дійсності така інтервенція ніколи й не планувалася, але на той час жодні американські урядовці не могли знати про справжні наміри Коаліції європейських правителів [4, с. 209]. З огляду на це можна стверджувати, що ідеї, виголошені Дж. Монро, стали своєрідною спробою з боку США захистити себе від втручання більш сильних держав, якими

© П'ятничук Т., 2016